

A geopolitikai elemzés a nemzetközi hatalmi viszonyok vizsgálatának szolgálatában

Csurgai Gyula: *Geopolitical Analysis. A Multidimensional Approach to Analyze Power Rivalries in International Relations*. Róma: Aracne, 2019. 208 o.
https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2021.3.10

A második világháborút követően a *geopolitika* kifejezés hosszú időre háttérbe szorult, csupán szűkebb csoportok (katonai intézetek, kutatóintézetek, titkosszolgálatok, magas rangú vállalati menedzserek) nem nyilvános tevékenységére korlátozódott. Napjainkra azonban az alkalmazásának a jelentős elterjedése figyelhető meg. Számos terület (diplomácia, nemzetközi szervezetek, kormányzati ügynökségek, hadsereg, titkosszolgálatok, a gazdaság és a média) számára vált fontossá a geopolitikai elemzés és értékelés. Csurgai Gyula¹ 2019-ben megjelent könyve, ahogy azt az alcíme – *A Multidimensional Approach to Analyze Power Rivalries in International Relations* [Többdimenziós megközelítés a nemzetközi kapcsolatokban zajló hatalmi versengések elemzéséhez] – is jelzi, a nemzetközi hatalmi viszonyok vizsgálatához kínál elemzési módszertant.

A szerző szerint a globalizáció egyre nagyobb kihívást jelent a nemzetállamokon alapuló vesztfáliai rendszer számára, és így fontos szerepet játszik a geopolitika visszatérésében. Csurgai vitatkozik a kritikai geopolitikai iskola képviselőivel, akik azt vallják, hogy a globalizáció a határok lebontásához, s ezzel a földrajztudomány és a geopolitika jelentőségének a csökkenéséhez vezet. Ő úgy értékeli, hogy a nemzetközi viszonyokat napjainkban is a demográfiai, földrajzi, történelmi, kulturális és nemzeti identitás határozza meg. Sőt, a stratégiai területek és a természeti erőforrások birtoklásának a kérdése sem veszített a jelentőségéből. A szerző kritikát fogalmaz meg a

1 Dr. Csurgai Gyula geopolitikát, geoökonómiát és versenyképes hírszerzést oktat több felsőoktatási intézményben, köztük a Genfi Nemzetközi Egyetemen. Emellett a Geopolitikai Tanulmányok Genfi Intézetének a vezetője.

nemzetközi kapcsolatok elméleteivel szemben is, mert úgy véli, hogy azok túlságosan egyszerűsíteneek és sokszor ideológiai szűrőn keresztül vizsgálódnak. Példaként említi a marxista és a liberális irányzatot. Az előbbi a társadalmi osztály, az utóbbi a szabad piac jelentőségét emeli ki túlzottan. Az a véleménye, hogy az említettek helyett a geopolitikai megközelítés alkalmas a leginkább a rendszerszintű, komplex elemzésekre.

A geopolitika megítélése vitatott kérdésnek számít tudományos körökben. Az egyik legnagyobb magyar földrajztudós, Teleki Pál szerint inkább nevezhető politikának, mint tudománynak (Teleki, 1931, 3. o.). A társadalomtudósok egy része viszont önálló tudománynak tekinti (Szilágyi, 2018, 18–19. o.). Csurgai Gyula úgy véli, hogy a geopolitika nem önálló tudományág, hanem a társadalomtudományok több ágához is kapcsolódó elemzési módszer, de nem azok szintézise. A szerző a geopolitikai elemzési módszerről szóló alfejezetet a geopolitika meghatározásával kezdi, amely szerinte nem más, mint „a politikai folyamatok, illetve a lezajlásuk helyszínéül szolgáló földrajzi tér kölcsönhatásainak a vizsgálata”. A geopolitikai koncepcióval kapcsolatban négy lényeges dimenziót emel ki, amelyek különállóak, de egymáshoz kapcsolódnak. Ezek a következők:

1. A *geopolitikai reprezentáció érzete*: az emberek egy-egy csoportja számára egy meghatározott terület képviselőjének a kollektív érzése, amely a nemzeti mítoszhoz, szimbólumokhoz, a valláshoz és történelmi emlékekhez kötődik. Ha ugyanannak a területnek a geopolitikai reprezentációja több csoport tudatában is él, az konfliktushoz vezethet (pl. a szerbek és az albánok esetében Koszovó kapcsán).
2. Az egyes államok különböző földrajzi, ideológiai és gazdasági tényezők által vezérelve geopolitikai célokat határoznak meg, amelyek *geopolitikai projektek* formájában valósulnak meg (pl. az angolszász tengeri hatalmak célja, hogy megakadályozzák egy egyeduralgató kontinentális hatalom felemelkedését vagy az Euráziát uraló szövetség létrejöttét).

3. A *geopolitika gyakorlati megvalósulása* során a célokat alapvetően az adott állam biztonsága határozza meg, és azok fontos szerepet játszanak a külpolitikában. A geopolitika célokhoz vezető út megtervezését hívják *geostratégiának* (Ilyen például Oroszország esetében a melegtengeri kikötőkhöz való hozzáférés és a szomszédos államok politikai fejlődésének a befolyásolása).
4. Az *interdiszciplináris elemzési módszer* magában foglalja a másik három dimenziót. Az okok felkutatása során figyelembe veszi a földrajzi dimenzió természetföldrajzi, demográfiai, kulturális és gazdasági aspektusait is. Továbbá az adott helyzet külső és belső befolyásoló tényezőit is számításba kell venni (Csurgai, 2019, 15. o.).

A szerző hozzáteszi még, hogy e dimenziókon kívül a történelmi faktorokat is figyelembe kell venni. A geopolitikai elemzés rendszer szintű megközelítés. Ebből következik, hogy első lépésként a paramétereket kell meghatározni, majd az egyes faktoroknak a különböző térben és időben történő egymásra hatását megvizsgálni.

Csurgai szerint a geopolitikai elemzésnek kiemelten fontos része a földrajzi szerkezet bemutatása. A természetföldrajzi tényezők – az adott terület helyzete, mérete, tengerszint feletti magassága, domborzata, formája, növényzete, vízrajza, az ott fellelhető természeti erőforrások, valamint a topográfiai elemek – olyan geopolitikai kérdéseket is meghatároznak, mint a terület feletti ellenőrzés joga, a védelmi szempontok, a kommunikációs útvonalak birtoklása vagy a tengerhez való kijutás. Így tehát azok lényegesen befolyásolhatják egy állam külpolitikáját és katonai stratégiáját.² A szerző azonban elveti a földrajzi determinizmust, mert nem kizárólag a természetföldrajzi faktorok határozzák meg egy-egy állam cselekvését a nemzetközi térben –

2 A szerző a nemzetközi politikai folyamatok kontextusában ír a földrajzi faktor meghatározó jellegéről, ezért a külpolitikát és a stratégiát emeli ki. Azonban, ahogyan arra Teleki Pál rámutatott, az ember és a földrajzi környezet kapcsolata hatással van a tágabb társadalmi, politikai és tudományos gondolkodásra is (Teleki, 1917, 8. o.).

a geopolitikai felfogása tehát inkább a possibilista megközelítéshez köthető (Békési, 2004, 80–81. o.).

A többi fejezetben a szerző kiemelten a szerinte legmeghatározóbb faktorokkal foglalkozik, amelyekről az a véleménye, hogy a geopolitikai elemzés készítése során nem maradhatnak figyelmen kívül.

A *természeti erőforrásokban* gazdag területek birtoklása a történelem során mindig is fontos volt. Csurgai példaként említi, hogy a nagy folyók (a Nílus és az Eufrátesz) már az ókorban is komoly szerepet játszottak az első agrár- és városi civilizációk felemelkedésében. Napjainkból pedig Kína és India gazdasági növekedését emeli ki, amelyek egyre inkább rászorulnak a természeti erőforrások, nyersanyagok importjára. A szerző kiemeli az energiaellátás biztosításának a kérdését is. A természeti erőforrásokkal foglalkozó fejezet az olaj, a földgáz és az ivóvíz példáján keresztül mutatja be a jelentőségüket a nemzetközi viszonyok rendszerében.

A *határok* kérdése azért bír különös jelentőséggel, mert azok jelölik ki egy hatalom földrajzi kiterjedésének a kereteit. Csurgai úgy értékeli, hogy a vesztfáliai rendszer válságának az egyik következménye, hogy a határvonalakat napjainkban egyre inkább határzónák váltják fel. A kötetben háromféle határt különböztet meg: a *valódi határ* a szuverén hatalomgyakorlásnak a területi határa; a *szimbolikus határ* az adott népességnek a területi határral kapcsolatos kollektív tudata; az *elképzelt határ* pedig a „másokkal” (a szomszédokkal, a barátokkal és az ellenségekkel) való, az államhatáron kívüli kapcsolat. a szerző kiemeli az államok *belső határait*, amelyek szintén nagyon fontos geopolitikai faktorok. Említést tesz az *etnikai, vallási határokról*, a *gazdasági zónák határaitól*, a 19. századi gyarmatosítás során, az aktuális *hatalmi viszonyok által kialakított határokról*, valamint a napjainkban megnövekedett jelentőséggel bíró *tengeri és légi határokról* is.

Szintén fontos a korábban említett *geopolitikai reprezentáció*, vagyis az adott területtel kapcsolatosan a geopolitikai elemzés szereplőinek a cselekvéseit meghatározó – sokszor szubjektív – kollektív elképzelések. Ezek egyfajta mentális térképek, amelyek a geopolitika kognitív dimenziójához tartoznak. Csurgai arról is szót ejt, hogy gyakori példa

az úgynevezett „aranykorra” való hivatkozás, azaz annak az időszaknak a felemlegetése, amikor az adott csoport a hatalma csúcsán volt. Ebbe a geopolitikai faktorba tartoznak a pánideológiák (pl. pánszlávizmus) is.

A *népesség földrajza* az adott területen élő lakosság etnikai, nyelvi és vallási jellegzetességeit vizsgálja. A három említett komponens a legfontosabb identitásképző faktor, hiszen azok határozzák meg egy embercsoport kollektív tudatát, befolyásolják az egyes szereplők viselkedését, attitűdjét, értelmezési folyamatát és stratégiáját egy adott geopolitikai pillanatban. A helyzet akkor bonyolultabb, ha egy állam területén több etnikai, nyelvi vagy vallási kisebbség is található. Azok alapján Csurgai az alábbiak szerint csoportosította a lehetséges szituációkat:

- kisebbség, amely csak egy állam területén él, és nincs anyaországa;
- kisebbség, amely több állam területén él, és nincs anyaországa;
- kisebbség, amely egy állam területén él, és van anyaországa;
- kisebbség, amely több állam területén él, és van anyaországa;
- bevándorlók és menekültek közösségei, akik elhagyták a szülőföldjüket, és fejlettebb államokban telepedtek le;
- diaszpóra kisebbség, akik távolra kerültek a szülőföldjüktől – eltérő országokba és kontinensre;
- bennszülött és őslakos népcsoportok.

A szerző szerint nem mindegy, milyen az adott kisebbség *eloszlása*, hiszen ha egy határ menti régióban tömörülnek, esetleg egy bizonyos térségen belül többséget alkotnak, az fenyegetést jelenthet a központi hatalom számára. Szintén fontos a *népsűrűségi* és a *demográfiai* jellemzők figyelembevétele.

A *történelmi faktorok* elemzése azért fontos, mert egy régió geopolitikai problémái gyakran egyes történelmi események következményei, vagy az ott élő népek nemzetállam-építési folyamatainak a sajátosságaiból erednek. A szerző ezért külön is hangsúlyozza a határváltozásoknak és a demográfiai folyamatoknak a történelmi dimenzió keresztül történő elemzésének a jelentőségét. Csurgai

szerint a történelem nem ismétli teljesen önmagát, azonban megállapíthatók ismétlődő geopolitikai minták.

A *gazdasági faktorok* számbavétele pedig azért fontos, mert egy államnak a nemzetközi rendszerben betöltött jelentősége elsősorban a gazdasági erejétől függ. Nem lehet egy stratégia hatékony sem politikai, sem katonai téren, ha nincs mögötte megfelelő gazdasági támogatás. A szerző a témához kapcsolódóan megemlíti a *geoökonómiát* is, amely napjainkban egyre inkább elterjedtebbé válik a nemzetközi viszonyokkal kapcsolatos megközelítések közül.³ A gazdasági tényezők egy állam szempontjából nemcsak a nemzetközi viszonyok tükrében, hanem a belső kohézió aspektusában is alapvetőek. A gazdasági dinamikát nagyban meghatározzák egy államon belül a centrum és a periféria közötti viszonyok vagy a lakosság szociális-gazdasági helyzete.

A geopolitikai elemzés fontos szegmense az egyes *szereplők stratégiájának* az értékelése. Csurgai szerint

„a stratégia általában a végkimenetek és az eszközök közötti azon kapcsolatra vonatkozik, amely a szereplő által várt eredmény, valamint a források és azok felhasználása között van. ... ugyanakkor egy cselekvési tervként is azonosítható, amelyet azért hajtanak végre, hogy gyakorlati célt vagy célokat érjenek el. Továbbá... úgy is meghatározható, mint azon eszközök kombinációja, amiket az emberi entitás felhasznál, hogy elérje az előre meghatározott célját vagy céljait” (Csurgai, 2019, 143. o.).

A szereplők stratégiájának az elemzéséhez először azonosítani kell őket magukat is. A szerző úgy ítéli meg, hogy a nemzetközi viszonyok elsődleges szereplői még napjainkban is a nemzetállamok. A geopolitikai elemzéseknél azonban fontos figyelembe venni minden olyan entitást, amely képes befolyást gyakorolni, így a nem állami, a szubnacionális és a transznacionális szereplőket is. Csurgai különbséget tesz *aktív*, *potenciális* és *látens* geopolitikai szereplők között. Az első részese a geopolitikai helyzetnek, míg az utóbbi kettő közvetve vagy közvetlenül vehet részt abban.

3 A szerzőnek a geoökonómiával kapcsolatban alkotott elképzeléseiről bővebben lásd: Csurgai, 1998, 4. o.

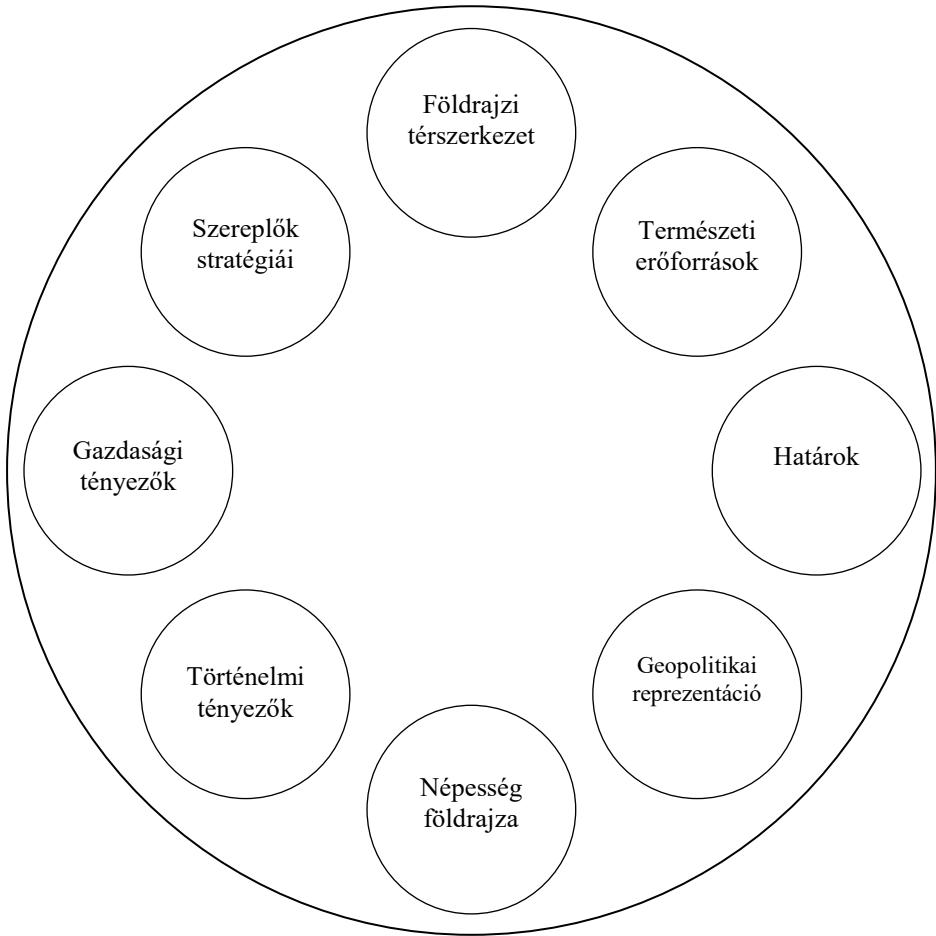

Az a szereplő, amely meg kívánja változtatni a status quót, *offenzív*, míg az, amelyik a fennálló helyzet megőrzésében érdekelt, *defenzív* stratégiát követ. A szerző arra is rámutat, hogy egy szereplő stratégiájának az elemzésénél figyelembe kell venni a *stratégiai kultúrát* is. Például Kína stratégiai kultúrája jelentősen eltér az európai államokétól, ahogy az Amerikai Egyesült Államoké is más, mint Oroszországé, ezért a cselekvésük megértése szempontjából fontos értelmezni e különbségeket is. Csurgai szerint azt is tisztázni kell, hogy milyen a nemzetközi rendszer jellege, ugyanis nem ugyanúgy cselekszik egy szereplő egy hegemon, egy bipoláris vagy egy multipoláris szisztémában, illetve a nemzetközi rendszer jellegének a megváltozása idején.

A szerző kiemeli továbbá, hogy a geopolitika nem csupán az aktuális helyzet elemzésével foglalkozik, hanem a jövőbeni lehetséges folyamatokat is vizsgálja, ezért stratégiai előrejelzéseket, forgatókönyveket is felvázol.

Az utolsó fejezetben a szerző a Krím félsziget helyzetének ismertetésén keresztül mutat be a geopolitikai elemzésre egy példát, amelynek során végighalad a könyv korábbi fejezeteiben jellemzett geopolitikai faktorokon. Meghatározza a 2014-es orosz megszálláshoz vezető okokat, következtetéseket von le, és szót ejt a jövőbeni lehetséges fejleményekről is.

1. ábra⁴
A geopolitikai elemzés faktorai

Konklúzió

Csurgai Gyula a könyvével a geopolitikai elemzésekhez kíván támpontot nyújtani, ami segítséget jelenthet a nemzetközi viszonyokban végbemenő politikai történések megértéséhez. A módszertan értelmezéséhez a szerző az egyes fejezeteknél és definícióknál számos

⁴ Forrás: Csurgai, 2019, 19. o.

példát említ a különböző történelmi korszakokból, emellett több helyen színes ábrákkal és térképekkel is szemlélteti a mondanivalóját. Egyértelműen meghatározza, hogy milyen elemzési felfogást követ, és a perspektívái miben térnek el más geopolitikai iskoláknak és a nemzetközi kapcsolatok elméleteinek a nézőpontjaitól. Úgy gondolom, hogy az elsősorban társadalomtudományi jellegű írás hasznos, könnyen érthető és érdekes mű, amelyet jó szívvel ajánlok elolvasásra a geopolitika iránt érdeklődők számára.

Sashalmi Ádám

Irodalomjegyzék

- Békési László (2004). *A politika földrajza*. Budapest: Aula Kiadó.
- Csurgai Gyula (1998). Geopolitics, Geoeconomics and Economic Intelligence. *The Canadian Institute of Strategic Studies Strategic Datalink*, (69). A letöltés ideje: 2021. október 20. https://www.researchgate.net/publication/335421318_Geopolitics_Geoeconomics_CISS.
- Csurgai Gyula (2019). *Geopolitical Analysis. A Multidimensional Approach to Analyze Power Rivalries in International Relations*. Róma: Aracne.
- Szilágyi István (2018). *A geopolitika elmélete*. Budapest: Pallas Athéné Könyvkiadó Kft.
- Teleki Pál (1917). *A földrajzi gondolat története*. Budapest: Szerzői kiadás.
- Teleki Pál (1931). *Időszerű nemzetközi politikai kérdések a politikai földrajz megvilágításában*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.